

PRIKAZ

OTKRIĆE INDIVIDUUMA 1500.-1800.

Richard van Dülmen, Otkriće individuuma 1500.-1800., Golden marketing – The-
nička knjiga, Zagreb 2005., 143 str.

Knjiga *Otkriće individuuma 1500.-1800.* Richarda van Dülmena prvi put je objavljena 1997. godine na njemačkome jeziku. Hrvatski prijevod Sanje Lazanin objavljen je 2005. godine s prilogom Drage Roksandića i *Izborom iz opusa Richarda van Dülmena.*

Van Dülmenova knjiga svoj znanstveni doprinos nekolicini disciplina etablira ponajprije napuštanjem predodžbe da je "moderan" individuum nastao tek s građanskim društvom. Pod "otkrivanjem" individuuma autor podrazumijeva početke tematiziranja Sebe, koje se izrazito pokreće u renesansi, a snažno se proširuje sa sve većom literarizacijom društva. Opis "povijesti otkrivanja" ne smatra pravocrtnim procesom koji je obuhvaćao sve slojeve društva istodobno i jednako. Ono po čemu je njegova argumentacija originalna jest to što u tijesnu vezu dovodi dva naizgled proturječna procesa, proces "socijalnog discipliniranja", koji je uvjetovao proces individualnog djelovanja i mišljenja i "otkrića individuuma". "Proces otkrivanja" modernog individuuma u Europi odvijao se u različitim fazama na različitim poljima ljudskog djelovanja te i socijalno i zemljopisno neujednačeno.

Nekoliko je temeljnih problematskih cjelina koje van Dülmen ističe, te prepoznaje i "ispravlja" predodžbe koje su baštinjene u pojedinim razdobljima: iako je autorefleksivnost doživjela svoj procvat u renesansi, nastojanja samopronalaženja bilo je i u srednjem vijeku; 19. stoljeće konstruiralo je renesansni individuum kao "građanski", a prosvijećeno građansko razmišljanje nije moguće prije 18. stoljeća; začeci moderne individualnosti uočavaju se u europskoj intelektualnoj eliti na prijelazu 15. u 16. stoljeće, ali za autorefleksiju toga doba bile su sposobne jednako i žene i puk; nastanak moderne individualnosti nije posljedica raspadanja tradicijskog načina života jer je svatko mogao voditi svoj život jedino u svijetu konvencija i pod okriljem tradicije.

Prvo poglavlje naslovljeno *Otkrivanje individuuma u 16. stoljeću* započinje tematiziranjem ideje Jakoba Burckhardta iznesene u studiji o kulturi renesanse u Italiji iz 1860. godine, čija je interpretacija dugo obilježavala europski svjetonazor, a kazuje da je otkrivanje individuuma proizvod talijanske renesanse. Tu tezu je već prije Prvoga svjetskog rata (1913.) odbacio Ernest Troeltsch. Troeltsch smatra da su začeci tog procesa vidljivi već u kasnoj antici. Začetke individualnosti van Dülmen traži u kršćanskom srednjem vijeku, zatim u vjerskom individualizmu reformacije, a potom i u renesansi. Kršćanstvo je, smatra autor, potaknulo jačanje ljudske individualnosti. Među ostalim argumentima navodi i sljedeće: tematiziranjem osobnog spasenja kršćanstvo se

od samih početaka obraćalo pojedincima; usprkos svećeničkom posredništvu između Boga i vjernika, svaki se pojedinac može neposredno obraćati Bogu; svaki se pojedinac mora svjesno, barem prema van, dokazati kao kršćanin da bi postigao spasenje; pojedinčevo mišljenje i osjećaji otimali su se mišljenju i kontroli Crkve; grešnost se mjerila i prema stupnju unutarnjeg prihvatanja kršćanske poruke; krivnja i grijeh uvijek su se vezali za pojedinca; svakom pojedincu dodjeljivano je ime krštenjem; kršteni su bili svi neovisno o dobi, rodu, staležu; prigodom sklapanja braka tražio se pristanak obaju partnera što je, među ostalim, jačalo položaj žena; i muškarac i žena mogli su se, ako su htjeli, povući u samostan; na koncu Krist je prema biblijskoj predaji umro za pojedinca. Tijekom reformacije kršćanski se individualizam znatno radikalizirao što van Dülmen prije svega tumači izrazitim osobnostima vjerskih vođa. Oni više nisu živjeli i razmišljali prema tradicionalnim mjerilima, već su postupali prema vlastitu uvjerenju i spoznaji. Osnova njihove religioznosti bila je samospoznaja, samokontrola i samoanaliza. Paradigmom za novi vjerski individualizam van Dülmen smatra samog Martina Luthera (1483.-1546.). Izrazito profana orijentacija renesanse, smatra autor, očituje se u zanimanju za biografije, u znanstvenom bavljenju čovjekom, njegovim tijelom i značajem, te posebno ističe umjetničko zanimanje za čovjeka. Umjetničko zanimanje očituje se u pojačanoj produkciji likovnih portreta i autoportreta, književnih autorefleksija, odnosno osobnih pisanih svjedočanstava. Za to razdoblje nazobilaznim imenima književne autorefleksije autor smatra Erazma Roterdamskog (1466.-1536.), talijanskog prirodoslovca i liječnika Girolama Cardana (1501.-1576.), Michela de Montaignea (1533.-1592.) te katoličku redovnicu Tereziju Avilsku (1515.-1582.). Da pisana osobna svjedočanstva i autorefleksija nisu samo privilegija viših građanskih ili crkvenih slojeva toga doba, svjedoče i glasoviti primjeri ljudi iz puka koji su slijedili vlastite putove i samostalno razmišljali. Riječ je o Thomasu Platteru te glasovitom mlinaru Menocchiju iz Furlanije, čije je svjedočanstvo sačuvano u okviru sudskog slučaja koji je vođen protiv njega zbog heretičkih nazora, a koji je "popuralizirao" kulturni povjesničar Carlo Ginzburg u svojoj poznatoj studiji *Sir i crvi*, koja naslov duguje Menocchijevu "heretičkom" uvjerenju da je u početku bio kaos, te da su elementi stvorili masu "onako kako sir nastaje iz mlijeka, a u toj se masi pojavljuju neki crvi, a to su bili anđeli". Tijekom ispitivanja govorio je i o knjigama koje je pročitao i o tome kako ih je tumačio, što je Ginzbrugovom studijom pridonijelo novoj "povijesti čitanja", kao i, već uvriježenim terminom nazvanoj, "povijesti odozdo". Otkrivanje individuuma u 16. stoljeću očituje se i u veoma raširenom portretnom slikarstvu. Iako portretno slikarstvo svoje korijene pronalazi u srednjem vijeku, a velik je broj portretnih umjetnika stvarao tijekom 15. stoljeća, 16. stoljeće prednjači u njihovoj produkciji (Dürer, Holbein Mlađi, Cranach Stariji, Lorenzo Lotto, Rafael, Tizian).

U poglavlju *Vjeroispovijed i kontrola* autor argumentira svoju tezu da je proces samopromatranja i samospoznaje u europskoj povijesti najtješnje povezan s procesom društvene kontrole i discipliniranja. Poticajnu ulogu ovom procesu autor pridaje uvođenju novih nadzornih institucija koje su se bavile čovjekovom dušom. Naglasak stavlja na instituciju "moderne" Crkve, države i škole koje su u ranom novom vijeku stvorile novu

normativnost i pritom aktivirale proces samopronalaženja i samokontrole. Ambivalentnom vidi ulogu škole koja je, s jedne strane, trebala odgajati pojedinca za poslušnog podanika, a ujedno je upravo ona postavila temelj za "racionalnu" refleksiju i analizu vlastitog Ja. Tek je 19. stoljeće radikaliziralo ideju individualnosti djece. Ovu ambivalentnu ulogu imale su, osim škole, podjednako i Crkva i država. U tom smislu instituciju ispovijedi autor smatra veoma važnom jer je ona sredstvo nadziranja vjerskog života, ali istodobno i prostor za autorefleksiju i individualizaciju. Redovito prakticiranje tajne ispovijedi ojačalo je svijest o grijesima i njihovo prepoznavanje kao i proces autorefleksije, smatra van Dülmen. Evangelička crkva ukidanjem ispovijedi kao sakramenta nije napustila svaku ispovjednu praksu kao sredstvo nadziranja vjerskog života, već je sakrament zamijenila zahtjevima u odgoju, "prisiljavanjem" na samokontrolu te "javnim" ispovijedima odnosno općenitim, unaprijed formuliranim priznanjima grijeha zajednice. Iako su snažni zahtjevi protestantizma, smatra autor, bili razmišljati o svojim postupcima i živjeti prema vlastitoj savjesti, nije uslijedila individualizacija većih razmjera. Do značajnijih promjena došlo je u pokretima protestantske reformacije, engleskom puritanizmu i pijetizmu. Institucije ranonovovjekovne države, a posebno sustav kažnjavanja i sudstva s inkvizicijskim postupcima, autor smatra važnim čimbenikom individualizacije, samokontrole i autorefleksije. To obrazlaže time što u to doba nije bilo kolektivnih postupaka, presuda ili kažnjavanja. Pojedinaac je bio subjekt u postupku. Potraga za odgovornima za neko nedjelo primorala je sud da istražuje okolnosti i genezu počinjenog djela, a time i biografije počinitelja. Sudski arhivi ranonovovjekovlja sadrže mnoštvo autobiografskih svjedočanstava. Socijalno discipliniranje, smatra autor, nije neposredan instrument individualizacije, već naprotiv, ono je sprječavalo svaku individualnu djelatnost i mišljenje, ali u isto vrijeme i zahtijevalo od pojedinca da se pod pritiskom i vodstvom ispovjednika, suca, učitelja bavi samim sobom i da ojača svijest o vlastitoj individualnosti.

U trećem poglavlju naslovljenom *Znanost o čovjeku* autor iznosi pregled ideja i znanstvenog interesa za čovjeka. Ponajprije je riječ o ranonovovjekovnom napuštanju teološko-skolastičke predodžbe o životu, nadalje, nastanku sekularizirane filozofije koju je utemeljio Decartes, zanimanju prirodoslovaca i medicinara za ljudsko tijelo te umjetnička ostvarenja. Antropološke refleksije i prikupljeni materijal 16. stoljeća autor svrstava u pet tematskih kompleksa: odnos čovjeka i životinje, odnos između čovjeka kao Božjeg stvorenja i čovjeka kao prirodnog bića, odnos tijela i duše, razuma i strasti, divljaštva i civilizacije. Veliku važnost procesu individualizacije pridaje fiziognomici, odnosno otkrivanju individualne tjelesnosti, koja svoj pomodni status dobiva krajem 18. stoljeća te začecima psihologije i antropologije.

Oblike samotematiziranja autor problematizira u četvrtom poglavlju, *Inscenacija sebe*. Oblici samotematiziranja koje problematizira su autobiografije, dnevnici i korespondencija. Poblje autor opisuje i tumači autobiografije Benvenuta Cellinija (1500.-1571.), Hermanna von Weinsberga (1518.-1598.), memoarsko djelo kardinala Jeana François de Retza (1614.-1679.), djelo puritanskog propovjednika Johna Bunyana (1628.-1688.), Jean-Jacquesa Rousseaua (1712.-1778.), Karla Philippa Moritza (1756.-

-1793.) i Wolfganga von Goethea (1749.-1832.). Dnevnička praksa je za van Dülmena važna stoga što, iako bez ambicija cjelovite interpretacije vlastitoga života koju ima autobiografija, donosi refleksije i opažanja koja su često neposrednija i intimnija od onih u autobiografijama. Autor navodi brojne dnevničke primjere od političkih dnevnika, dnevnika koji svjedoče o unutarnjem vjerskom iskustvu, svakodnevnim iskustvima i snovima, do intimnih dnevnika, primjerice, dnevnik engleskog službenika Samuela Pepysa (1633.-1703.). Rijetkost dnevničke produkcije u 16. i 17. stoljeću zamjenjuje kvantitativni i kvalitativni zamah dnevničke kulture u 18. stoljeću. Autor spominje dnevnik iz pera pijetističkog župnika Philippa Matthäusa Hahna (1739.-1790.), zatim, istraživanja i opažanja Švicarca Lavatera te dnevnik kasnog 18. stoljeća Jamesa Boswella (1740.-1795.). U razvoju dopisivanja van Dülmen razlikuje četiri faze. Prve velike korespondencije potječu iz doba humanizma i reformacije, a riječ je o učenoj filozofsko-teološkoj korespondenciji u službi vjerskih i učenih reformi ili rasprava. Druga se faza intenzivira od 17. stoljeća i podrazumijeva privatnu korespondenciju, koju autor naziva i obiteljskim dopisivanjem. Treću fazu obilježavaju predstavnici pijetizma, jansenizma, puritanizma i ranog prosvjetiteljstva, koja se odlikuje svjesnom distancom od bezličnog učenog pisma, ali i od birokratskog stila. Četvrta faza svoj vrhunac ima u doba sentimentalizma, a obilježena je individualnim stilovima pisanja, a pismo je postalo izrazom i sredstvom prikazivanja novog individualnog životnog stila.

Proces individualizacije, u četvrtom poglavlju, autor dovodi u vezu sa pet tematskih područja. Prvo je pomak od sveobuhvatne ideje o općoj dobrobiti prema ideji osobne koristi. Drugo je novo shvaćanje braka kao zajednice dviju individua, a trećim ishodištem moderne individualnost autor smatra građansku užu obitelji kakva je nastala u 18. stoljeću i koja se sve više povlačila iz tradicionalnih životnih odnosa i potpuno se usredotočavala na uređenje vlastitog obiteljskog života u čijem su središtu bili odgoj i briga o djeci. Nadalje, individualizacija životnih stilova izraz je i plod ranonovovjekovnog individualizma, a autor ih promatra kroz zanimanje za pisanu riječ, odjeću, stanovanje i individualizaciju običaja odlaska u crkvu. Petim tematskim područjem autor smatra prodor političkog i ekonomskog individualizma idejama Thomasa Hobbesa, Johna Lockeja i Adama Smitha.

Najvažniji utjecaj otkrivanju i razvijanju modernog individuuma dalo je prosvjetiteljstvo, o čemu autor govori u posljednjem poglavlju, *Individuum i prosvjetiteljstvo*. Isticanje individuuma bila je središnja točka prosvjetiteljskog diskursa koji je pokazao neposredne socijalnopolitičke posljedice. Samostalno razmišljanje, samoobrazovanje i samoostvarenje bili su postulati prosvjetiteljstva i zapadne i istočne Europe iako su se njihove artikulacije i učinci razlikovali u pojedinim zemljama. Individuum se otkriva i gaji u romanu 18. stoljeća, posebno onom odgojnom i tzv. građanskom romanu. Autor navodi i analizira romane Daniela Defoea *Robinson Crusoe*, Samuela Richardsona *Clarissa*, Henryja Fieldinga *Tom Jones*, Lawrencea Sternea *Tristram Shandy* i dr. Zahtjevi za samospoznajom i samoodređenjem korespondiraju s borbom za prava čovjeka u 18. stoljeću. Autor iznosi kratku povijest te borbe kroz

različite institucije i zasluge pojedinaca u različitim zemljama. Deklarativna borba za ljudska prava odraz je procesa koji se odvijao od ranog novog vijeka.

Ova vrlo poticajna studija nudi velike mogućnosti daljnjeg čitanja podjednako povjesničarima, etnolozima, povjesničarima umjetnosti, teoretičarima književnosti i drugima. Iako se često doima kao pregledna studija, svojim intrigantnim argumentacijama ne ostavlja čitateljski individuuum ravnodušnim, već naprotiv, potiče na daljnja istraživanja.

Jelena Marković